

Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle

Luthersk idétradition växer fram i en brytning med den medeltida katolska kyrkan. Den teologiska och etiska reflektion som möter hos Martin Luther och Philip Melanchton präglas i hög grad av deras uppgörelse med samtida katolsk teologi. De är verksamma i en kultur där kristen tro starkt influerar människors tänkande och kyrkan har en avsevärd politisk makt.

Efter reformationen kommer luthersk teologi och etik att i hög grad prägla kultur och politik i många samhällen. Detta gäller särskilt i Tyskland och de nordiska länderna, där den politiska makten ingår en allians med de lutherska kyrkorna. Statskyrkosystemet innebär visserligen att kyrkornas politiska roll begränsas, men samtidigt kommer lutherdomen att utöva ett avsevärt inflytande inom skola och kulturliv.

Dagens samhälle är ett annat. I flera protestantiska länder har sekulariseringen gått så långt att det är befogat att tala om ett efterkristet samhälle. Statskyrkosystemet är under uppluckring och kristendomens ställning försvagas. Det mångkulturella samhället öppnar för en kulturell, religiös och moralisk pluralism. Hur skall luthersk teologi och etik bedömas i detta efterkristna samhälle? Har luthersk idétradition fortfarande någon relevans?

Syfte och problem

Forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle” är inriktat på att klargöra och kritiskt granska innehållet i några centrala uppfattningar som möter inom luthersk teologi och etik. Projektet har tre syften. Det första är att beskriva och analysera några centrala teologiska och etiska positioner som utvecklas under reformationstiden, främst hos Martin Luther själv. Till dessa hör hans speciella förståelse av synden, rättfärdiggörelsen, nåden, moralen och kallelsen.

Det andra syftet är att analysera hur dessa uppfattningar vidareutvecklas i senare luthersk tradition. Luthersk teologi och etik är ingalunda enhetlig, utan rymmer en mångfald skilda tolkningar som var och en färgas av sin kulturella kontext. Avsikten är att klargöra de olika hållningar som möter i luthersk tradition, särskilt under det senaste århundradet.

Projektets tredje syfte är att kritiskt granska skilda positioner i luthersk tradition och att konstruktivt behandla frågan om vad som kan sägas vara en fruktbar utformning av luthersk teologi och etik i dagens efterkristna och mångkulturella samhälle. Avsikten är att behandla frågan om det över huvud taget är möjligt att utforma en luthersk teologi och etik som framstår som rimlig idag, och vad som i så fall skulle känneteckna en sådan.

Den kritiska granskningen av luthersk teologi och etik sker utifrån ett kontextuellt perspektiv, som vilar på en analys av nutida nordeuropeisk kultur. Denna framstår till att börja med som efterkristen, vilket innebär att kristendomens ställning avsevärt har försvagats såväl i det offentliga samtalet som för den enskilda. Den religion som kristna kyrkor representerar väcker inte något större engagemang, inte heller som föremål för kritik (Davie 2002).

Vidare framstår dagens samhälle som senmodernt, vilket bland annat innebär att den enskilda individen intar ett eklektiskt förhållningssätt till skilda livsåskådningar och moraliska positioner. Fasta livsåskådningar, ideologier och religiösa tankesystem ifrågasätts, och tron på absoluta sanningar ersätts av en pluralistisk och relativistisk hållning (Giddens 1999). Detta innebär också ett ifrågasättande av förnuftets betydelse för vår inställning i skilda livsfrågor.

Slutligen är dagens samhälle mångkulturellt, vilket innebär att kristen teologi och etik befinner sig i dialog med ett stort antal skilda religiösa och icke-religiösa traditioner. I vissa avseenden hör denna mångkulturalism samman med den ekonomiska, politiska och kulturella globaliseringen (Benhabib 2004). Den kulturella mångfalden reser nya utmaningar för en luthersk teologi och etik som gör anspråk på att vara relevant och adekvat.

Utifrån denna analys av den samtida kulturella kontexten kommer projektet att behandla tre övergripande problem:

1. Vilka centrala uppfattningar möter inom reformatorisk teologi, främst hos Martin Luther? Vad kännetecknar viktiga teologiska och etiska positioner i Luthers författarskap?
2. Vilka skilda positioner är framträdande i senare luthersk teologi och etik, och hur präglas dessa hållningar av en omgivande kulturell kontext? Vari består de centrala brytpunkterna i luthersk teologi och etik under de senaste århundradena?
3. Hur kan innehållet i luthersk tradition kritiskt bedömas och eventuellt vidareutvecklas i ett efterkristet, senmodernt och mångkulturellt samhälle? Vilka drag i luthersk teologi och etik är värda att bevara och vilka drag ter sig inadekvata i dagens kultur?

Tidigare forskning

Inom tysk och nordamerikansk teologi finns en omfattande forskning om Luthers teologi och skilda positioner inom senare luthersk tradition. Bernhard Lohse har skrivit ett standardverk om Martin Luthers teologi (Lohse 1999) och Carl E Braaten har givit en inflytelserik tolkning av centrala idéer i luthersk teologi (Braaten 2007). En ledande systematisk teolog som influerats av luthersk tradition är Wolfhart Pannenberg (1988, 1991 och 1993).

Flera finländska teologer har givit betydelsefulla bidrag till det idéhistoriska studiet av Luthers teologi och etik. Ett viktigt arbete om Luthers rättfärdiggörelselära är Tuomo Mannermaas studie *Der im Glauben gegenwärtige Christus* (1989). Mannermaa ifrågasätter en rent forensisk tolkning av Luthers rättfärdiggörelselära och menar i stället att Luther förstod rättfärdiggörelsen som att Kristus är reellt närvarande i den troende.

Den finländska lutherforskningen kännetecknas av ett filosofiskt medvetet idéhistoriskt arbete och en kritik av konfessionella förförståelser och vissa filosofiska perspektiv inom moderniteten. Inte sällan framhålls att ett centralt motiv i Luthers teologi skulle vara tanken på människans gudomliggörande (Peura 1994, Saarinen 1989).

Ett viktigt arbete för ett konstruktivt studium av nutida luthersk teologi är samlingsvolymen *The Gift of Grace. The Future of Lutheran Theology* (Gregersen mfl 2005). Där bidrar framträdande teologer med analyser av den lutherska traditionens bidrag till samtidens teologiska debatt. Bidragen behandlar nutida lutherska tolkningar av centrala teologiska problem, som exempelvis nåd, rättfärdiggörelse, rättvisa och politisk etik.

Inom svensk teologi har tidigare bedrivits en hel del lutherforskning. Den har främst varit idéhistoriskt inriktad, men syftet har inte alltid varit enbart idéhistoriskt. Tanken har ofta varit att genom ett studium av Luthers teologi och etik är det möjligt att nå insikt om hur en luthersk teologi och etik idag bör utformas (Wingren 1960b, Sundby 1959). Steget från ett klagande av Luthers uppfattningar till en konstruktiv framställning av en nutida teologi har emellertid inte alltid varit tydligt. Svensk forskning om luthersk tradition har sällan syftat till en kritisk bedömning av uppfattningar inom denna tradition.

I sin bok *Luther och lutherbilden* (1984) genomför Ragnar Holte en kritisk analys av hur normativa teologiska ställningstaganden ofta har presenterats under idéhistorisk täckmantel. Svensk lutherforskning har ofta tjänat normativa syften utan att detta varit klart utsagt. Ofta har också ståndpunkter presenterats som "genuint" lutherska trots att de haft mycket litet att göra med vad Luther kan ha menat i sin samtid.

I förhållande till tidigare svensk lutherforskning innebär det föreliggande projektet en nyansats, därigenom att det eftersträvar en medveten reflektion kring skillnaden mellan en teologihistorisk och en konstruktiv teologisk uppgift. Inom nutida svensk religionsvetenskap föreligger enbart några få exempel på idéhistoriskt inriktade studier av teologiska motiv hos Luther och inom senare luthersk teologi (Aurelius 1995, Stolt 2004, Nygren 2007). Avsikten nu är att initiera fler sådana studier och att samtidigt genomföra en kritisk granskning av luthersk tradition.

En viktig förstudie till projektet utgörs av Elisabeth Gerle (red): *Luther som utmaning – om frihet och ansvar* (2008). I detta arbete medverkar flera forskare med en kritisk granskning av olika teman i luthersk teologi. Elisabeth Gerle skriver om luthersk kallelseyn och dess bidrag till en upprättelse av vardagen. Eva-Lotta Grantén skriver om arvsyndsläran och Thomas Ekstrand medverkar med en artikel om folkkyrkotanken som luthersk kyrkovision.

En kritisk granskning av luthersk tradition

Inom nutida teologi och filosofi förs en ingående diskussion kring traditionsbegreppet och möjligheterna att i ett samhälle som kännetecknas av kulturell mångfald etablera en kritisk dialog mellan skilda traditioner. Flera filosofer och teologer framhåller de gränser som finns mellan skilda traditioner och inte minst deras olika förståelser av rationalitet (MacIntyre 1988, Milbank 1996). Andra menar att varje tradition rymmer såväl en identitet som en mångfald, samtidigt som de framhåller vikten av att kritiskt granska traditioner även ur ett externt perspektiv (Tanner 1997, Stout 2005).

Projektet om luthersk teologi och etik i ett efterkristet samhälle är inriktat på en sådan kritisk granskning av innehållet i luthersk idétradition. Inom projektet antas att det finns en mångfald skilda positioner inom luthersk tradition och att dessa kan ge intressanta bidrag till reflektionen kring existentiella problem i dagens mångkulturella kontext. Samtidigt antas att det i ett mångkulturellt och efterkristet samhälle finns goda skäl att rikta kritik mot vissa positioner som möter i luthersk teologi och etik.

För att klargöra centrala teman i luthersk tradition genomförs i projektet studier med en tydlig idéhistorisk inriktning. En uppgift är att klargöra innebörden av centrala uppfattningar inom Luthers egen teologi och etik i det sammanhang där han var verksam. En annan uppgift är att klargöra de skilda uppfattningar som möter hos senare teologer i luthersk tradition, särskilt under det senaste århundradet.

Därutöver har projektet en kritisk och konstruktiv inriktning. Den kommer till uttryck i en behandling av frågan om vilka idéer i luthersk tradition som skulle kunna godtas i dagens senmoderna och efterkristna samhälle. I en sådan kritisk granskning kommer inte någon religiös eller konfessionell ståndpunkt att tas för given, men de föreställningar som behandlas är sådana som varit viktiga inom luthersk tradition. Ett kriterium på att en uppfattning kan sägas vara godtagbar är att den kan göras begriplig i en dialog med andra perspektiv i ett mångkulturellt samhälle. Ett annat kriterium är att den kan vara förenlig med erfarenheter och föreställningar som möter hos människor i ett senmodernt samhälle.

Inom projektet kommer sju delstudier att genomföras. Var och en av dessa kommer att resultera i en bok, som kan komma att publiceras under åren 2012 och 2013. Här ges en kort presentation av dessa delstudier och av det planerade innehållet i de böcker som dessa studier skall resultera i.

1. Ursprung, ofullkomlighet och ansvar

Denna delstudie genomförs av Eva-Lotta Grantén. Dess syfte är att analysera och kritiskt granska läran om arvsynden inom luthersk teologi och etik. Ett annat syfte är att utifrån några angivna kriterier på en godtagbar människosyn diskutera hur en lära om människans ofullkomlighet skulle kunna utformas i dagens senmoderna och efterkristna samhälle.

Den kristna läran om arvsynden är besvärande för nutida troende av flera skäl. Lärorna kring arvsyndens ursprung står i konflikt med naturvetenskapliga och historiska forskningsrön. Det är starkt ifrågasatt om människor delar en gemensam natur, något som förutsätts i doktrinen. Begreppet arvsynd ses som moraliskt problematiskt, och det har använts i förtryckande syfte – bara för att nämna en del invändningar. Arvsyndsläran befinner sig i en teologisk och liturgisk kris. Efter Bengt Hägglunds genomgång av människosynen i äldre luthersk tradition (Hägglund 1959), har ingen svensk teologisk forskare närmast sig frågan, och även internationellt saknas en teologisk reflektion kring arvsynden i stor utsträckning – det som finns är en dekonstruktion (Niebuhr 1941, Tillich 1963, Plaskow 1980), medan knappast någon konstruktiv ansats kan skönjas.

Arvsyndsläran, som en förklaring till människans ofullkomlighet och misslyckanden, har samtidigt varit central i luthersk teologi, eftersom den är en förutsättning för läran om rättfärdiggörelse och nåd. Arvsynden har utgjort en förklaringsmodell till varifrån mänsklig synd och ondska kommer: dels hur synden kom in i, dels att varje människa föds in i ett främlingskap gentemot Gud. Arvsyndsläran har dessutom spelat en viktig roll för diskussionerna kring människors moraliska ansvar. En annan viktig dimension i arvsyndsläran är möjligheten till *förändring*. Vi lever i en värld där själviskheten ("inkröktheten i sig själv") fortfarande finns kvar hos var och en av oss. Men vi har en längtan efter förändring. I teologin kan det beskrivas som att vi förväntar oss en framtida fullkomning.

Denna delstudie skall resultera i en bok, med den preliminära titeln *Utanför paradiset*. Den kommer att ta sin utgångspunkt i *erfarenheten* av arvsynden, förstådd som en upplevelse av otillräcklighet eller ofullkomlighet som följer av vår (unikta mänskliga!) förmåga att föreställa oss ett perfekt, evigt, gott eller rättvist tillstånd, men som mänskliga personer och mänskliga gemenskaper alla misslyckas med att uppnå. Utifrån denna utgångspunkt vill boken ge ett konstruktivt bidrag till luthersk teologi och etik utifrån ett antal kriterier, och i dialog med några viktiga lutherska teologer, bland andra Pannenberg och Jüngel. Några kriterier som en nykonstruktion bör uppfylla har tidigare identifierats (Grantén 2008).

I. Ursprung – vad är en människa?

Den planerade boken kommer att vara disponerad i tre huvudavsnitt. Det första handlar om syndens ursprung. Grundläggande inom arvsyndsläran är att såväl en disposition för ondska, som enskilda handlingar, manifesterade som kränkningar och destruktivitet, är sprungna ur mänsklig ofullkomlighet/synd. Sökandet efter den mänskliga ofullkomlighetens *ursprung* är en av nycklarna till arvsynsbegreppets betydelse för teologin. Här är det avgörande inte frågan om hur synden kom in i världen en gång, utan att ingen kan komma undan den, den finns i vår "natur" (kropp).

Den naturvetenskapliga kritiken av arvsyndsläran är särskilt intressant, eftersom den dels fokuserar på vår natur, dels utmanar teologiska tankar om människans särställning. Om människan är ett djur bland andra, delar hon ursprung och dispositioner med annat levande, särskilt med andra socialt levande varelser. Detta föranleder en reflektion kring en mer inkluderande syn på ofullkomlighetens ursprung, som inte begränsar sig till mänskliga individer. Kan och bör Adam och Eva ersättas med vår genetiska historia? Williams (2001) och Domning & Hellwig (2006) för en diskussion utifrån ett reformert respektive ett katolskt

perspektiv. Ett viktigt delmål i boken är att undersöka vad en dialog mellan biologi och luthersk teologi skulle leda till.

Här måste också ett grundläggande resonemang föras kring vad naturvetenskapen kan, respektive inte kan, betyda för teologin. Dialogen mellan naturvetenskap och teologi har präglats av sökandet efter en gemensam grund som skulle möjliggöra en seriös kommunikation. En viktig slutsats rör de anspråk på att beskriva den mänskliga existensen som finns inom naturvetenskap respektive teologi. Naturvetenskapen kan inte göra anspråk på att beskriva den "verkliga" människan, eftersom människan har en förmåga till transcendens. Inte heller är naturvetenskapens beskrivning av aggression eller genetisk själviskhet liktydigt med begreppet synd. Men samma sak gäller teologin, varje försök att beskriva människan utan naturvetenskapen innebär en reduktion. Av särskild vikt är att naturvetenskapen inte kan bidra med den vision som är nödvändig för att dialektiskt förstå erfarenheter av ofullkomlighet/synd. Synd förstås som något motsatt perfektion/paradis/frälsning eller himmelrike (Peters i Bennett, 2008).

II. Ofullkomlighet – människans gränser

Det andra avsnittet i boken handlar om människans ofullkomlighet och gränser. En konstruktiv ansats måste söka nya vägar till att tolka den ofullkomlighet, som människor erfar. Arvsyndsbegreppet används inom kristendomen som en förklaring till människans ofullkomliga Gudsrelation och hur den återupprättas. För Luther var detta det centrala temat i arvsyndsläran (Luther 1525). Den lutherska huvudtanken om rättfärdiggörelse av nåd istället för av egen ansträngning är viktig att förvalta i dialog med ett samhälle som strävar efter perfektion via egna ansträngningar (Bauman 1992). Arvsynden är en alienation, en disposition och/eller en erfaren brist, och de individuella handlingarna (som bedöms som moraliskt klandervärda eller berömvärda) sker på en annan nivå. En följd är att syndaläran bör förstås som mindre individualistisk än i den "klassiska" utformningen.

Arvsynden berör också en stor och viktig diskussion kring människans gränser (Görman – Hermerén - Andrén 2007). En annan konsekvens av synden är att den leder till brutna mellanmänskliga relationer, som behöver befrias och helas. Detta gäller också människans alienation gentemot naturen.

III. Ansvar – på väg mot en föregripande etik

Bokens tredje avsnitt handlar om att arvsynden också används för att diskutera *människans ansvar*. Människors moraliska autonomi är diskuterad i luthersk tradition alltsedan debatten mellan Erasmus och Luther om den fria eller den trålbundna viljan (Erasmus 1525). Den kristna etiken kan framställas som ett hjälpmedel för att få själviskheten under kontroll. I den lutherska traditionen betonas dessutom nödvändigheten av en gudomlig intervention. En nyformulering av arvsyndstanken bör förhålla sig till diskussioner om hur samhällsliga strukturer påverkar människors frihet och ansvar. På vilket sätt kan ett "nytt" tal, förankrat i vår världsbild, om att vi är benägna till själviskhet och dessutom en del av strukturer som är orättvisa, få oss att ta ansvar för andra? Hur kan i traditionen insikten om ofullkomlighet balanseras mot en moralisk strävan efter Kristuslikhet? Konsekvensen blir bland annat olika utformningar av luthersk etik, där tanken på en "föregripande" etik (Peters 2003) svarar väl mot bokens utgångspunkt.

2. Korset och rättfärdiggörelsen

Denna delstudie genomförs av Thomas Ekstrand. Den undersöker skilda tolkningar av förhållandet mellan rättfärdiggörelse och Jesu död i nutida luthersk teologi. Vilka olika

alternativ att tolka rättfärdiggörelsen står till buds? Hur kan de etiska och teologiska invändningar som riktats mot denna lära bedömas? Vad kan känneteckna en rimlig nutida tolkning av rättfärdiggörelsens förhållande till Jesu död på korset?

Läran om rättfärdiggörelsen är det centrum kring vilket Luthers teologi kretsar. Den är, för att använda Luthers egna ord "lärare och furste, herre, ledare och domare över alla slags läror". Samtidigt förutsätter rättfärdiggörelseläran en specifik gudsbild och en specifik människosyn, som på många sätt är problematiska. Samtidigt förefaller läran om rättfärdiggörelsen i någon form vara omistlig om det skall vara möjligt att tala om en luthersk kristendomstolkning. Det betyder förstås inte att det inte går att formulera en tolkning av kristen tro där rättfärdiggörelseläran inte spelar någon roll. Det är emellertid svårt att se att det skulle vara möjligt att på något rimligt sätt tala om en luthersk teologi där rättfärdiggörelseläran inte spelar en central roll.

Det övergripande syftet med studien *Korset och rättfärdiggörelsen* är att bearbeta frågan om hur rättfärdiggörelseläran kan formuleras i en nutida luthersk teologi. Detta mål kan brytas ned i fyra delsyften. För *det första* skall studien klargöra rättfärdiggörelselärens relation till Jesu korsdöd hos några framträdande nutida lutherska teologer, främst Eberhard Jüngel, Wolfhart Pannenberg och Robert W Jensen. För *det andra* skall kristen försoningsteologi och luthersk teologi om rättfärdiggörelsen problematiseras med utgångspunkt i feministisk teologi och queerteologi. För *det tredje* syftar studien till att diskutera om det inte finns skäl att hävda att läran om rättfärdiggörelse är en central aspekt av vad som kan betraktas som autentiskt lutherskt. För *det fjärde* skall ett konstruktivt förslag till en luthersk rättfärdiggörelselära som tar hänsyn till och problematiserar feministisk och queerteologisk kritik utarbetas. Särskilt kommer frågorna om vilken människosyn och gudsbild som en rimlig utformning av en luthersk rättfärdiggörelselära förutsätter.

När begreppet *rättfärdiggörelse* används för att uttrycka vad Guds frälsningshandlande går ut på, har människans gudsförhållande tolkats i juridiska och moraliska termer. Om frälsning handlar om att *bli rättfärdig*, så kan människan som blir föremål för Guds frälsningshandlande beskrivas som *orättfärdig*, det vill säga behäftad med reell skuld. Skulden i sin tur kan tolkas i såväl moraliska som juridiska termer. För att det skall vara meningsfullt att tala om "frälsning" från detta tillstånd av orättfärdighet, måste bristen på rättfärdighet uppfattas som ett problem. För Luther bestod detta problem i att den orättfärdiga människan aldrig kan leva i Guds närhet. I en av Svenska kyrkans syndabekännelser uttrycks detta med formuleringen att människan "är värd att förkastas" från Guds ansikte, om Gud skulle döma människan efter förtjänst.

Rättfärdiggörelseläran bygger på ett antal teologiska förutsättningar, som den brittiske teologen Alister McGrath (2005) har sammanfattat i tre punkter, nämligen (1) Gud är rättfärdig, (2) Människan är syndig, samt (3) Gud rättfärdiggör människan. Till dessa tre punkter kan man lägga en fjärde (Ekstrand 2007), nämligen att människans brist på rättfärdighet får konsekvenser för gudsförhållandet. I princip hänger läran om rättfärdiggörelsen, i sin traditionella utformning, samman med läran om den dubbla utgången.

Delstudien skall resultera i en bok med den preliminära titeln *Korset och rättfärdiggörelsen*. I den första delen av denna bok skall Jüngels, Pannbergs och Jensens tolkningar av rättfärdiggörelseläran och dess förutsättningar klargöras. Alla tre teologer modifierar på olika sätt den traditionella lutherska ståndpunkten. Genom att relatera deras nytolkningar till idéhistorisk forskning om rättfärdiggörelseläran i den lutherska reformationens teologi kan såväl problem som möjligheter i deras bearbetningar av den lutherska teologiska traditionen tydliggöras.

I den andra delen av boken skall ett antal kritiska röster, framför allt feministiska teologer och queer-teologer, presenteras. Analysen kommer att begränsas till några centrala aspekter av kritiken mot rättfärdiggörelseläran och dess förutsättningar. Inte minst kommer kritiken

mot tanken på att försoning och rättfärdiggörelse förutsätter ett offer att lyftas fram. Är en gudsbild som innebär att Gud inte kan försonas med människorna om inte Guds vrede först bildkas av Guds sons offer på korset moraliskt acceptabel? Och riskerar inte en luthersk människosyn, som beskriver människan som helt och hållet syndare, att förstärka förtryckande strukturer?

I den tredje delen av studien skall Jüngels, Pannenberg och Jensens tolkningar av rättfärdiggörelseläran relateras till de kritiska röster som presenterats i den andra delen. Är kritiken relevant? Vad innebär det i så fall för möjligheten att formulera en rimlig luthersk teologi idag?

I bokens fjärde och avslutande del skall konturerna av en möjlig utformning av den lutherska rättfärdiggörelseläran tecknas. Framför allt kommer analysen att rikta in sig på hur förhållandet mellan försoning och rättfärdiggörelse kan förstås. Finns det sätt att utforma tolkningen av detta förhållande som både tar hänsyn till den kritik som presenterats och till den lutherska traditionen? Med utgångspunkt i den ståndpunkt som utvecklas i den fjärde delen skall också vissa aspekter av kritiken mot rättfärdiggörelseläran problematiseras.

3. Helgelsens filosofi

Denna delstudie genomförs av Karin Johannesson. Den behandlar luthersk spriritualitet och frågan om hur helgelsen kan förstås inom ramen för luthersk teologi och etik. I dagens efterkristna samhälle har kristendomens ställning försvagats och kristna trosuppfattningar har minskat i betydelse för en stor del av befolkningen. Samtidigt märks också ett tilltagande intresse för andlighet i olika former (Bäckström mfl 2004). Svenska kyrkan stimulerar detta genom att erbjuda olika sammanhang för andlig träning och fördjupning. Det sker exempelvis genom stilla dagar, retreat, meditationsgrupper och pilgrimsvandringar.

Syftet med denna delstudie är att undersöka huruvida andlig träning och fördjupning av detta slag kan anses vara uttryck för en luthersk tradition. Givet den lutherska traditionens betoning av nåden allena och människans passivitet i förhållande till Gud kan andliga övningar, som vanligtvis hämtas från andra traditioner än den lutherska, förefalla problematiska. Om människan kan träna sig i tro genom andliga övningar verkar tanken att människan genom egna ansträngningar kan komma närmare Gud vinna gehör, vilket rimmar illa med den lutherska betoningen av nåden allena.

Samtidigt finns i luthersk tradition också en insikt om att människan kan växa i tro genom helgelsen. Enligt vissa lutherska tänkare verkar människan kunna påverka helgelsens förlopp genom att mer och mer öppna sig för Guds nåd, vilket innebär en viss aktivitet från människans sida. Denna idé om människans förmåga att träna sig i tro kan tänkas ligga mer i linje med nutidsmänniskans uppfattningar om sina möjligheter att förverkliga sina livsmål än den starka betoning av människans passivitet i relation till Gud som vanligen möter i luthersk tradition.

Delstudien skall resultera i en bok om *Helgelsens filosofi*, som planeras bestå av en inledning och sju kapitel. I *inledningen* beskrivs den centrala frågeställningen i studien. Denna kan formuleras på följande sätt: Hur kan ett i samtiden godtagbart lutherskt förhållningssätt till andlig träning och fördjupning gestaltas? Med ”ett godtagbart lutherskt förhållningssätt” avses i studien ett förhållningssätt som uppfyller tre kriterier: (1) Det skall vara koherent med de dogmatiska ställningstaganden som kan anses vara centrala i luthersk tradition. (2) Det skall vara förenligt med vad som kan anses vara nutidsmänniskans föreställningar om sig själv och sina möjligheter att förverkliga sina livsmål. (3) Det skall kunna antas innebära att människor idag, både män och kvinnor, kan leva goda och fullödiga människoliv (Hof 1989, Jeffner 1976, Hewitt Suchocki 2003).

Bokens första kapitel har den preliminära titeln *Vad är spiritualitet?* Här kommer att behandlas det tilltagande intresset för andlighet i olika former som återfinns såväl innanför som utanför kristen tradition. Även i den akademiska teologin märks detta tilltagande intresse för andlighet. Ibland talar man om att den akademiska teologin för tillfället genomgår "a spiritual turn". I detta kapitel beskrivs samtidigt andliga sökande och det tilltagande akademiska intresset för spiritualitet. Beskrivningen utgör en bakgrund till uppkomsten av bokens problemställning. Vidare klargörs användningen av de centrala begreppen "andlighet" och "spiritualitet".

Bokens andra kapitel har titeln *Människans fria vilja*. Här utvecklas en samtidsanalys genom en diskussion om vad som kan anses vara nutidsmänniskans föreställningar om sig själv och sina möjligheter att förverkliga sina livsmål. En anknytning sker till samtida filosofisk reflektion kring människans fria vilja i syfte att precisera vad som kan uppfattas som en filosofiskt hållbar nutidsuppfattning om människans fria vilja. En central tes i kapitlet är att det krävs av en filosofiskt hållbar uppfattning om människans fria vilja att den är förenlig med vad vi vet om verkligheten och människan. Dessutom ska den vara motsägelsefri.

Det tredje kapitlet har titeln *Luther och den fria viljan*. Här påbörjas det analysarbete som kommer att vara avgörande för bokens slutsatser gällande vilka dogmatiska ställningstaganden som kan anses vara centrala i luthersk tradition. I kapitlet behandlas frågan om hur Martin Luther uppfattade människans fria vilja (eller snarare: bristen därpå). Vidare uppmärksammas hur senare Lutherforskning har förhållit sig till frågan. Slutligen påvisas vilka filosofiska problem som är förknippade med de uppfattningar om människans fria vilja som kan urskiljas i Martin Luthers författarskap.

Det fjärde kapitlet behandlar *Helgelsen i luthersk tradition*. Här tas ett litet steg framåt i historien genom en diskussion om hur tidiga lutherska författare av uppbyggelselitteratur såg på människans fria vilja i relation till människans möjligheter till andlig träning och utveckling. I centrum för uppmärksamheten står Johann Arndt och Cristian Scriver samt forskningen kring deras verk. Begreppet "helgelse" införs i diskussionen och kapitlet uppmärksammar dess användning inom luthersk tradition. Två olika användningar av begreppet urskiljs, nämligen en användning som är förknippad med den lutherska ortodoxin samt metodismens utveckling och en användning som inte är det. I kapitlet konstateras att det redan på ett tidigt stadium fanns något olika uppfattningar om människans fria vilja och hennes möjligheter till andlig träning och andlig växt bland företrädare för luthersk tradition.

Det femte kapitlet behandlar *Nåden i karmelitisk tradition*. Här argumenteras för uppfattningen att vi kan utvärdera och utveckla de olika uppfattningar om människans fria vilja och hennes möjligheter till andlig träning och andlig växt som finns i luthersk tradition på ett fruktbart sätt genom att relatera dem till reflektioner kring spiritualitet (uppbyggelselitteratur och andliga övningar) som finns utanför den lutherska traditionen. I kapitlet uppmärksammas det svenskkyrkliga användandet av andliga övningar hämtade från den ignatianska respektive den karmelitiska traditionen och dessa traditioner relateras till de båda helgelsebegrepp som analyserats i det föregående kapitlet. Med hjälp av den karmelitiska traditionen är det möjligt att utveckla det helgelsebegrepp som inte är förknippat med den lutherska ortodoxin och metodismens framväxt. I kapitlet argumenteras för uppfattningen att detta är den väg vi bör gå om vi vill besvara frågan hur ett i samtiden godtagbart lutherskt förhållningssätt till andlig träning och fördjupning kan gestaltas. Denna utveckling och precisering av helgelsebegreppet genomförs och analysen relateras till den finska Lutherforskning som bearbetat frågor gällande människans möjligheter till gudomliggörelse.

Kapitel 6 har titeln *Fullödiga människoliv*. Det ägnas åt det förhållande att ett i samtiden godtagbart lutherskt förhållningssätt till andlig träning och fördjupning skall kunna antas

innebära att människor idag, både män och kvinnor, kan leva goda och fullödiga människoliv. Detta kriterium på ett godtagbart förhållningssätt beskrivs och en diskussion förs kring frågan om varför detta kriterium är viktigt. Den genusteoretiska aspekten av detta kriterium diskuteras i relation till det faktum att den karmelitiska traditionen bygger på brudmystik, med allt vad det innebär av könsrelaterad metaforik. Den genusteoretiska aspekten av kriteriet diskuteras även i relation till det helgelsebegrepp som preciserats i föregående kapitel. Inom detta helgelsebegrepp spelar utvecklingen av människans syndamedvetande en avgörande roll. Det faktum att synd inte nödvändigtvis utgör samma sak för män som för kvinnor har uppmärksammats på senare år, särskilt av feministiska forskare. I diskussion anknyts till deras arbete.

Det sjunde och avslutande kapitlet har titeln *Vad är luthersk spiritualitet?* Här används de tre kriterierna på ett godtagbart förhållningssätt för att mot bakgrund av den genomförda analysen precisera hur ett i samtiden godtagbart lutherskt förhållningssätt till andlig träning och fördjupning kan gestaltas. Här diskuteras förtjänster och brister i de olika akademiska avgränsningar av luthersk spiritualitet som har publicerats på senare år och som utgör en del av "the spiritual turn" inom den akademiska teologin. Här diskuteras även relationen mellan akademisk spiritualitetsforskning och andlig vägledning utvecklad inom ramen för ett visst konfessionellt (till exempel ett lutherskt) sammanhang. Detta sker genom en diskussion av frågan om vilka studier som kan och inte kan genomföras inom respektive sammanhang. På så vis klargörs också vari denna studies anspråk består.

4. Tro, moral och uddlös politik

Denna delstudie genomförs av Carl-Henric Grenholm. Den syftar till att kritiskt granska skillnaden mellan lag och evangelium i luthersk etik och politik. I luthersk tradition har läran om de två regementena haft stor betydelse inte minst för den politiska etiken. Luther menar att Gud utövar sin kamp mot det onda på två sätt, dels genom det andliga regementet där Gud är verksam genom evangelium för att främja människans frälsning, och dels genom lagen för att upprätthålla ordning i samhället (Luther 1914 och 1911).

I anslutning till denna tvärikestanke görs i luthersk teologi ofta en skarp skillnad mellan lag och evangelium. Denna har tolkats på skilda sätt av lutherska teologer (Kailus 2004, Nygren 2007). Ofta innebär den dock att etiken förankras i läran om skapelsen, medan evangelium och budskapet om Guds kärlek i Kristus inte anses tillföra något nytt till etikens innehåll. Moralen är given redan i skapelsen, och varje människa kan oberoende av kristen tro inse vad som är rätt och gott (Wingren 1958, Wingren 1960a, Wingren 1979, Lögstrup 1966).

Denna uppfattning, att moralen är oberoende av tron, förenas ofta med en politisk etik som är okritisk i förhållande till rådande makthavare. Flera lutherska teologer har menat att det finns sociala och politiska ordningar som är givna av Gud i skapelsen. Den rättvisa som skall råda i dessa ordningar är en helt annan än den jämlikhet som råder mellan människor inför Gud. På detta sätt har luthersk teologi ofta legitimerat det bestående samhället (Thielicke 1951 och 1955).

Ett första syfte med denna delstudie är att analysera och klargöra den skillnad mellan lag och evangelium som möter i Luthers etik. Av särskild betydelse är här hans traktat om goda gärningar (Luther 1888) och hans skrift om den världsliga överheten (Luther 1900). Innehållet i dessa skrifter relateras till hans tolkning av Galaterbrevet (Luther 1914 och 1911).

Ett andra syfte med delstudien är att kritiskt granska den framställning av luthersk etik som möter hos tre lutherska 1900-tals-teologer. Dessa är den tyske etikern Helmut Thielicke, den danske etikern Knud E Lögstrup, samt den svenske teologen Gustaf Wingren. Hos alla tre

möter en skarp skillnad mellan lag och evangelium och ett försök att utforma en etik som är förnuftsbasead och opåverkad av kristen tro.

Ett tredje syfte är slutligen att diskutera hur en kristen etik kan utformas om skillnaden mellan lag och evangelium upplöses. Om tvårikestanken överges finns det en möjlighet att låta den förståelse av gudomlig kärlek och jämlikhet, som hör samman med budskapet om Kristus, få relevans också inom den politiska etiken. Detta skulle möjliggöra en mer långtgående samhällskritik än vad som i allmänhet varit fallet inom luthersk tradition (Grenholm 2001, Grenholm 2006).

Denna delstudie kommer att resultera i en bok med den preliminära titeln *Tro, moral och uddlös politik*. Boken kommer utöver en inledning att innehålla sju kapitel. I inledningen ges en presentation av bokens syfte och dess centrala frågeställningar. Vidare diskuteras tidigare forskning på området och ges en presentation av studiens undersökningsmaterial. En central fråga i studien är hur skillnaden mellan lag och evangelium har förstått i luthersk teologi och vilka konsekvenser denna förståelse fått för utformningen av en politisk etik. En annan central fråga är hur luthersk etik och framför allt den politiska etiken kan utformas om den strikta skillnaden mellan Guds två regementen överges.

Bokens första kapitel behandlar *Lag och evangelium i Luthers etik*. Här behandlas den motsättning mellan lag och evangelium som möter i Martin Luthers teologi, framför allt i hans kommentar till Galaterbrevet. Denna motsättning, som har stor betydelse för hans teologi, hör samman med hans skillnad mellan det världsliga och det andliga regementet. Den hör också samman med uppfattningen att etiken är förankrad i skapelsen, inte i kristologin och eskatologin. Luther bejakar uppfattningen att det finns en naturlig lag, som är inskriven i alla människors hjärtan. I sin skrift *Von den guten Werken* ger han en dygdetisk framställning av kristen etik, som närmare analyseras i detta kapitel.

Det andra kapitlet i boken har den preliminära titeln *Politisk etik i luthersk tradition*. Här ges en beskrivning av några centrala uppfattningar inom den politiska etik som möter i senare luthersk teologi. I kapitlet framhålls att politisk etik i luthersk tradition ofta har relaterats till läran om Guds två regementen. Denna lära ger inte något större utrymme för samhällskritik utan ger i stället en moralisk legitimitet att acceptera hierarkiska samhällsordningar. Den ideala politiska ordningen har ofta uppfattats så att den präglas av en klar maktskillnad mellan överhet och undersåtar.

Bokens tredje kapitel har titeln *Läran om Guds skapelseordningar*. Det behandlar den lära om Guds skapelseordningar som möter inom tysk luthersk teologi under 1900-talet. Framför allt uppmärksammas ordningsteologin som den utformas av Helmut Thielicke. Han menar att Gud i skapelsen inrättar vissa ordningar som sätter bestämda ramar för hur det mänskliga livet skall gestaltas. Till dessa hör den politiska och den ekonomiska ordningen, familjen och kulturen. Denna ordningsteologi förenas hos Thielicke med en karaktäristisk förståelse av rättvisa. Idealet är inte jämlikhet utan en "geometrisk rättvisa" som tar hänsyn till de skillnader i egenskaper och funktioner som råder mellan dem som är berörda.

Det fjärde kapitlet har titeln *Skapelsen och lagen*. I detta kapitel analyseras den utformning av en luthersk etik som möter hos den svenske teologen Gustaf Wingren. En central tes hos honom är att lagen är given redan med skapelsen, vilket innebär att det etiska kravet uppstår ur livet självt och det rop på hjälp som kommer från andra människor. Evangelium om Kristus förenas också med etiska förmaningar, men dessa ger inte någon ny moralisk insikt utöver dem som varje människa kan få redan med skapelsen. Däremot hör evangelium samman med en uppmaning om att i likhet med Kristus utföra sådana handlingar som vi vet är rätta.

Kapitel 5 har titeln *Det radikala kravet*. Här analyseras den utformning av luthersk etik som möter hos den danske teologen Knud E Lögstrup. Hans etik är förankrad i en fenomenologisk analys av den mänskliga existensen, enligt vilken tilliten är utmärkande för människans tillvaro. Mot denna tillit svarar ett krav, som innebär ett krav att ta vara på det liv

som är utlämnat. Detta etiska krav är radikalt, tyst och outtalat. Dess tystnad upphävs inte av Jesu förkunnelse, vilket innebär att det inte finns någon specifikt kristen etik. Någon ny moralisk insikt ges inte med evangelium.

Det sjätte kapitlet har rubriken *En uddlös politik*. Här ges en kritisk granskning av den politiska etik som möter hos Thielicke, Wingren och Lögstrup. Dessa tre lutherska teologer menar alla att socialietiken är förankrad i skapelsen och att evangelium inte ger något bidrag till utformningen av en politisk etik. I den mån kristen tradition har något bidrag att ge till moralens innehåll, så gäller detta enbart individuetiken. Detta innebär också att den politiska etik som möter inom luthersk teologi blir uddlös i den bemärkelsen att den inte rymmer någon samhällskritik. Snarast tycks den ge en moralisk legitimitet för det bestående samhället.

Bokens sjunde och avslutande kapitel har rubriken *Kristologi som samhällskritik*. Här argumenteras för att en politisk etik som är förankrad i skapelsesteologin rymmer allvarliga brister av både formell och innehållslig karaktär. En rimligare politisk etik behöver vara förankrad även i kristologin och eskatologin. Detta förutsätter en upplösning av den skarpa skillnaden mellan lag och evangelium i luthersk teologi. Skillnaden mellan lag och evangelium är väsentligt för att klargöra innebörden av rättfärdiggörelseläran. Däremot medför den problem för en rimlig utformning av läran om goda gärningar. Inom den politiska etiken bör både skapelsen och evangelium tillmätas stor relevans.

5. Luthersk kallelsetanke och livspusslet

Denna delstudie genomförs av Cecilia Nahnfeldt. Syftet med denna delstudie är att kritiskt granska skilda tolkningar av en luthersk kallelsetanke och att undersöka dess relevans för en nutida diskussion om arbete, kön och livspussel. Svenskt arbetsliv och luthersk kallelsetanke har sedan länge ett nära samband. I denna studie ställs frågan om det är möjligt att göra en nytolkning av luthersk kallelsetanke så att den kan ge ett konstruktivt bidrag till den samtida diskussionen om livspusslet.

Delstudien skall resultera i en bok som utöver inledning innehåller sju kapitel. Det första kapitlet tar upp olika definitioner av kallelsebegreppet i luthersk tradition och hur det relaterar till andra konfessionella riktningar. Det ger en abstraherad definition av kärnan som ”tilltal och svar”. Kapitlet ger också en kontextualiserad bakgrund till svensk luthersk användning av kallelse under 1800-talet. Här diskuteras dels könsdefinierade tolkningar, dels betoningen av en arbetsetisk användning av begreppet, dels förskjutningen från ett samhällstolkande begrepp till ett åtskiljande mellan sekulära och andliga aspekter av sysslor.

Bokens andra kapitel tar upp frågor om kallelsebegreppets hierarkiserande funktion dels inom Svenska kyrkan, dels mellan olika sysslor. Ett exempel som tas upp är brytningen mellan synen på kvinnors uppgifter som kall och mäns uppgifter som ämbete. Sambanden ansvar och överordning respektive omsorg och underordning diskuteras.

Demokratiseringen av det svenska samhället reflekteras som en maktaspekt som förändrar synen på tilltal och svar. En förskjutning från en betoning av förmågan att lyssna till att betona förmågan att uttrycka sig diskuteras som en förändring i synen på makt. I anslutning till detta reflekteras (religiösa) föreställningars makt att forma liv både för individen och för samhället.

Bokens tredje kapitel behandlar aktuella frågor om arbetsetik och människosyn. Det behandlar kallelsebegreppets dubbla användning dels i arbetsetik på både individuell och kollektiv nivå, dels som identitetsskapande på individuell nivå (kristen liv) och kollektiv nivå (kyrkosyn).

I kapitlet diskuteras därefter de under 1900-talet förändrade könsstrukturerna på svensk arbetsmarknad och delandet av ansvaret i hem och familj i vid bemärkelse. Särskilt vikt läggs

vid diskussionen om livspusslet/balans i livet i livsåskådningsperspektiv. Ansvar, idealitet, karriär, relationer och livets oförutsägbarhet är områden som berörs.

Kapitel 4 tar sin utgångspunkt i att kallelse inte är en lära i Martin Luthers teologi. Däremot utvecklas läror om kallelse i den lutherska traditionen. Det är en central teologisk tanke där kommunikationen mellan det mänskliga och det gudomlig struktureras. Avsikten med en dekonstruktion är här inte att upplösa, men att luckra upp begreppet kallelse i relation till en förändrad samhällskontext. Kallelse analyseras som en teologisk schablon som är möjlig att öppna, därmed är den möjligt att kritiskt granska och möjlig att rekonstruera. Kritiska aspekter hämtas ur både bibeltexter teologi och samtida livsvillkor. Särskilt ägnas utrymme för en kritisk granskning av det altruistiska draget i flera kallelsetolkningar.

Kapitel 5 diskuterar möjliga alternativ till rekonstruktion av kallelse, inte som begrepp, men som benämningen av ett teologiskt fält som tolkar människors vardagliga liv. En öppenhet för ett mer nyanserat och rikare språk för området diskuteras. Detta fält relateras till det lutherskt teologiska landskapet som helhet. Konstruktiva aspekter hämtas ur bibeltexter, teologi och samtida livsvillkor.

Bokens sjätte kapitel kommer att behandla kallellespråk och en luthersk tolkning av vardagens liv. Detta kapitel presenterar ett antal exempel på möjliga tolkningar utifrån det rekonstruerade teologiska fältet.

Det sjunde och avslutande kapitlet behandlar kallelse ur ett globalt perspektiv. Det efterkristna samhället är inte en global företeelse. Vad innebär det för tolkningen av vad som uppfattas vara ett kristet liv eller ett religiöst liv? Kapitlet berör också frågan om relationen mellan ideal och verklighet vad gäller kallelse och människosyn. Genusperspektivet är här centralt.

6. Erotik, andlighet och intimitetens omvandling

Denna delstudie genomförs av Elisabeth Gerle. Syftet med studien är att utifrån Martin Luthers kritik av klosterväsendets spiritualitet och upprättelsen av vardagens liv resonera om en ny andlighet där kroppslighet, sexualitet och erotik bejakas. Kopplingen mellan erotik och andlighet är ett tema att utforska.

Ett centralt problem gäller erotik som transcendens, längtan efter det som är helt bortom. Finns en mer jordnära och kroppslig erotik/sexualitet som kombinerar den transcendent/andliga sidan med ett immanent här och nu?

Inom studien är syftet dels att klargöra kritiken mot klosterlivets eros spiritualitet hos Luther, dels att undersöka framväxten av och inställningen till erotik/sexualitet som något skapelsegivet gott med utgångspunkt i en luthersk teologi.

Ett konstruktivt syfte är att beskriva och söka utveckla en panenteistisk erosspiritualitet som bejakar det materiellt goda här och nu, men som ändå låter sig utmanas av ett ännu icke. Hur ser en eros-spiritualitet ut som inte är utformad inom en patriarkal, andromorf världsbild? Kan den ha betydelse för intimitetens omvandling i det senmoderna mot en mer ömsesidig, lustbejakande erotik/sexualitet som förenar andlighet och kroppslighet? Kan den innebära att den gamla polariseringen av Eros och Agape övervinns? Denna dualism har varit ett klassiskt inslag i luthersk teologi och har sedan Anders Nygrens bok med samma namn haft ett stort internationellt genomslag.

Erotik och andlighet brukar ofta ställas emot varandra. Men det kan också vara precis tvärtom. Antingen kan man söka andlighet genom erotiken eller genom att förtränga och förneka erotik och sexualitet och söka andlighet genom ett asketiskt liv. Denna dubbla strategi kan spåras genom historien tillbaka till gnostikerna och nyplatonismen.

Å andra sidan har feministiska forskare som Virginia Burrus lyft klosterlivets erospiritualitet som något mer än en imperfekt sublimerad sexualitet eller ett metaforiskt uttryck för en rent avsexualiserad kärlek eller rent av som en lust med rötter i självförnekande och kroppshat i sin praktik. Hon föreslår i *The Sex Lives of Saints, An Erotics of Ancient Hagiography* (2004) att helighet kan konstrueras och omformas som erotisk konst och att "the holy Life carries us to the extremities of human desire, that (conversely) 'erotic experience is possibly close to sanctity' these are admittedly queer notions, seductive insinuations, even down right perverse proposals, in traditional readings..." Även Burrus ser ett påträngande behov av att bekräfta kärlekens helighet som är både förkroppsligad och transcendent, sensuell och andlig, fylld av lidande och glädje. Den kan innefatta men inte begränsas till biologisk reproduktion eller institutionella äktenskap och låter sig inte heller reduceras till den moderna kulturen av orgasmer. Hon menar att

In the stories of saints who steadfastly rejected both the comforts and the confinements of conventional roles and relationships (swapping and discarding 'identities' like so many threadbare cloaks), we may discover not only evidence of the historic transformation of desire but also testimony to the transformative power of eros. (Burrus 2004)

Inom olika religiösa rörelser florerar sexskandaler med jämna mellanrum. Asketiska ideal och en monogam livsstil visar sig inte sällan dölja ett omfattande dubbelliv med älskarinnor och tvångsmässiga förförelser. Den romersk katolska kyrkans präster har genom århundraden kämpat med celibatet. Vissa perioder har präglats av öppen dubbelmoral där biskopar och munkar levde med kvinnor och haft barn samtidigt som man upprätthöllt celibatet som ideal. I vår samtid har avslöjanden om pedofili duggat tätt.

Hur kan då en livsbejakande icke exploaterande erotik förenas med andlighet? I sökandet efter en sådan livsbejakande erotik och andlighet tas i denna studie en utgångspunkt i Martin Luther och hans tankar om sexualitet som en Guds gåva. Hur kom det sig att han just i synen på skapelsen bröt med skolastiken och Augustinus för att se det vardagliga livet som andlighetens ort? Avsikten med denna studie är inte att genomföra en omfattande genealogi utan att undersöka om denna hållning kan utgöra en konstruktivt bidrag dels i vardagens intimitet dels i de andliga traditionernas förståelse av andlighet. Syftet är att undersöka om en sådan hållning kan bidra till att förena eros, agape och philia inom ramen för en vardagens intimitet men också för ett andligt sökande.

Att ge sig i kast med Martin Luthers tänkande innebär med självklarhet att också ifrågasätta hans feodala och patriarkala glasögon. En hypotes i denna studie är att han ändå kan bidra med vissa grundtankar av betydelse för såväl intimitetens omvandling idag som en livsbejakande, andlig livshållning.

Denna delstudie skall resultera i en bok som är utplagd på följande sätt. Det första kapitlet utgörs av en *introduktion* som presenterar studiens uppläggning. I likhet med Victoria Burrus hävdas att det i vår samtid finns ett påträngande behov av att bekräfta kärlekens helighet som är både förkroppsligad och transcendent, sensuell och andlig, fylld av lidande och glädje. Den kan innefatta men inte begränsas till biologisk reproduktion eller institutionella äktenskap och låter sig inte heller reduceras till den moderna kulturen av orgasmer. Vi behöver ett nytänkande inom luthersk sexualitet, där vi tar både feministisk teori och intimitetens omvandling på allvar.

Det andra kapitlet ger en kritisk granskning av traditionell eros andlighet inom en andromorf världsbild. Här kommer att anknytas till Börresen och Burrus, samt till Burrus och Keller.

Bokens tredje kapitel kommer att innehålla en kritisk granskning av Martin Luthers syn på erotik, sexualitet och andlighet. I detta kapitel undersöks framväxten av och inställningen till erotik/sexualitet som något skapelsegivet gott med utgångspunkt i en luthersk teologi.

Martin Luthers kritik av klosterlivets eros spiritualitet hör samman med att han såg det vardagliga livet som andlighetens ort. Hur kan det komma sig att han just i synen på skapelsen bröt med skolastiken och Augustinus? Vilka implikationer har detta brott med skolastiken och Augustinus för en sexualitetens/erotikens och intimitetens omvandling?

Så här dundrar Martin Luther mot påtvingad kyskhet:

Consider one side of this misery. The majority of young women in nunneries are robust and healthy, created by God to be wives and to bear children. But they are not strong enough to remain in this state, because chastity is a grace higher than nature, even if nature were pure. Moreover, God (when he created man and woman) did not want to have his law generally weakened or gradually annulled with miraculous signs. Instead, virginity should be a rare thing before him.-----
---Listen: I have never heard confession from a nun. Nevertheless, I will tell you on the basis of Holy Scripture what it is like for them, and I know that I am not lying. Unless she is in a high and unusual state of grace, a young woman can do without a man as little as she can do without eating, drinking, sleeping, or other natural requirements. Nor can a man do without a woman. The reason for this is that to conceive children is as deeply implanted in nature as eating and drinking are. (Luther 1989)

Redan detta korta citat ger en illustration till mustigheten i Martin Luthers språk. Hans sätt att oproblematiskt tänka utifrån sig själv som man och utifrån skrift och natur ger spännande infallsvinklar för en reflexion där såväl Bibelns auktoritet som biologins/naturens etiska vägledning sedan länge problematiserats och där den lutherska verkningshistoren ger exempel på att kvinnor först långt fram själva kunnat delta i tolkningen och utformningen av sina liv (Inger Hammar).

Bokens fjärde kapitel kommer mot denna bakgrund att ge ett bidrag till en icke exploaterande intimitet i ömsesidighetens tecken. Dess femte och avslutande kapitel ger ett bidrag till en livsbejakande panenteistisk andlighet där transcendens och immanens förenas i en inkarnationsteologi.

7. Vi behöver ingen lag!

Denna delstudie genomförs av Cecilia Wejryd. Den behandlar de sprickor som uppträder i det svenska, enhetligt lutherska, 1800-talet. En utgångspunkt för studien är att uppfattningen om den kristna människans förhållande till lagen är en vattendelare mellan olika kristna grupper. Under det svenska 1800-talet dominerade en luthersk kristendomstolkning och en luthersk förståelse av lagen. 1500-talsdokument som i någon mening kodifierade "det lutherska" började benämnas bekännelseskriterier. Enligt dem har lagen tre bruk: att bevara yttre ordning, att föra människan till kännedom om sin synd och att ge de pånyttfödda som fortfarande är syndare och rättfärdiga en regel att korrigera sina liv efter. De som hävdade något annat var i minoritet.

I denna delstudie uppmärksammas dessa grupper och deras företrädare som trots den enhetligt lutherska teologiska kontexten formulerade andra uppfattningar om kristna människors behov av lagen. Dessa grupper har ofta kallats antinomister, antilutherska och/eller hyperevangeliska. I det svenska 1800-talet agerade en mängd sådana (mindre) grupper. De grupper som kommer att undersökas är erikjansare; hedbergianer; Orsa-

baptismen; F O Nilssons tidiga svenska baptism; baptismen i Anders Wibergs tappning för den första svenska baptistiska lärostriden; sjödinare; den tidiga svenska metodismen; samt Helgelseförbundet.

Undersökningen kommer att fokusera på de olika gruppernas förståelse av den kristna människans behov av och förhållande till lagen. Syftet är att beskriva och förklara övergången från en enhetlig luthersk (lagstadgad) gemensam uppfattning om lagens bruk till en mångfald uppfattningar om den kristna människans förhållande till lagen. För att uppnå detta syfte är avsikten att (a) undersöka vad i den lutherska synen på lagen som olika svenska läsargrupper och väckelser vände sig mot, (b) göra systematiska framställningar av deras respektive förståelse av den kristna människans behov av lagen, (c) visa hur de, var för sig och i förhållande till varandra, argumenterade för sin syn och hur argumentationen och därmed grupperna förhåller sig till den lutherska omgivningen, (d) visa vilka teologiska och andra idékomplex som låg bakom deras uppfattningar om lagen, samt (e) sätta synen på lagen i förhållandet till den framväxande moderniteten.

Undersökningsmaterialet för denna studie hämtas från väckelser, nyevangelism och skilda helgelseörelser i svenskt 1800-tal. Tidigare har läsargrupper och väckelser behandlats antingen var för sig i monografier och artiklar eller genom korta presentationer i översiktsverk. I denna delstudie kommer istället att fokuseras ett tema – uppfattningen om den kristna människans förhållande till lagen – i de ovan nämna grupperna.

Den övergripande teoretiska ramen för denna studie är en förståelse av relationen mellan religion/religiösa uttryck och modernitet. I anslutning till bland andra Peter Berger uppfattas väckelsen som både produkter av moderniteten och reaktioner mot den. Detta perspektiv kan vidareutvecklas med hjälp av mönster från W. R. Ward, *Early Evangelicalism* (Cambridge 2006), som i likhet med många andra ser de tidiga väckelserna som ett sätt att kritisera en stelnad ortodoxi systematiska lärosystem och försöka ersätta den med en hjärtats levande religion. Enligt Ward hade väckelsegrupperna en gemensam tankevärld. Den omfattade flera mystiska drag som hjärtats fromhet, att den enskildes andliga upplevelser tillmättes ett högt värde, att man möttes i konventiklar till inbördes uppbyggelse och att skeenden i naturen tolkades som tecken från Gud. Ett annat gemensamt element var att dessa grupper menade att tidens slut inte var omedelbart förestående utan att det fanns en tid för ”kristen aktivism i världen”. Grupperna hade således en positiv syn på den kristna människan och hennes förmåga att möta och förstå det gudomliga – skadan från arvsyndens var begränsad. Dessa uppfattningar som enligt Ward ingår i den gemensamma tankevärlden blir i denna delstudie ett analysfält för en granskning av hur olika grupper såg på den kristna människans behov av lagen.

För att förstå relationen mellan väckelsegruppens egen uppfattning och den rådande lutherska uppfattningen kommer i denna studie också att användas Anders Jarlerts modell för ”avståndstagandets ordning” i fem led – vision, mission, aversion, dekonversion, konversion.

Forskargrupp och internationellt nätverk

I forskargruppen medverkar nio forskare inom ämnena etik, religionsfilosofi, kyrkohistoria och systematisk teologi. De är verksamma vid olika universitet och högskolor. Carl-Henric Grenholm är professor i etik vid Uppsala universitet. Han är projektledare och ansvarig för delstudien om ”Tro, moral och uddlös politik”. Elisabeth Gerle är adjungerad professor i etik, särskilt mänskliga rättigheter, vid Uppsala universitet och forskare vid Svenska kyrkans forskningsenhet. Hon kommer att genomföra en delstudie om ”Erotik, andlighet och intimitetens omvandling”.

Thomas Ekstrand är docent i systematisk teologi vid Uppsala universitet och ansvarig för delstudien om ”Korset och rättfärdiggörelsen”. Eva-Lotta Grantén forskar i etik vid Uppsala universitet och genomför delstudien om ”Ursprung, ofullkomlighet och ansvar”. Karin Johannesson är universitetslektor i religionsfilosofi vid Uppsala universitet och ansvarig för delstudien om ”Helgelsens filosofi”.

Cecilia Nahnfeldt är forskare i systematisk teologi och etik vid Uppsala och Karlstads universitet och ansvarig för delstudien om ”Luthersk kallelsetanke och livspusslet”. Cecilia Wejryd är docent i kyrkohistoria och universitetslektor vid Uppsala universitet. Hon kommer att genomföra en delstudie om ”Vi behöver ingen lag! Sprickor i det svenska, enhetligt lutherska, 1800-talet”.

Utöver dessa sju forskare medverkar i projektgruppens arbete regelbundet ytterligare två forskare, som avser att påbörja ett arbete kring frågeställningar som nära berör temat för projektet. En av dessa är Johanna Gustafsson Lundberg, som är universitetslektor i etik vid Högskolan Dalarna och intresserad av en studie om Luther i ortodoxins och neologins tidevarv. Den andre är Mattias Martinson, som är professor i systematisk teologi vid Uppsala universitet och intresserad av en studie om den svenska teologins lutherska karaktär.

Forskargruppen kommer regelbundet att träffas för seminarier kring texter som produceras inom de sju delstudierna. Avsikten är att varje delstudie skall resultera i en monografi som publiceras inom en samlad skriftserie med början 2012. Därutöver initieras ett samarbete med ledande forskare på området i Tyskland, USA och Skandinavien. Bland dem som medverkar är professor Risto Saarinen, Helsinki, direktor Karen Bloomqvist, Geneve, professor Nils Henrik Gregersen, Köpenhamn och professor Christine Hellner, Chicago.

Varje år anordnas en konferens om luthersk teologi och etik, då de personer som ingår i nätverket inbjuds att medverka med föreläsningar och en kritisk granskning av texter som skrivs inom delstudierna. Hösten 2011 genomförs i samarbete med Svenska kyrkans forskningsenhet en internationell konferens kring temat ”Lutheran Theology and Ethics in a Post-Christian Society”.

Tidsplan och planering av publicering

Projektet finansieras genom ett ekonomiskt anslag från Vetenskapsrådet samt genom anslag från Teologiska fakulteten i Uppsala. Dessa anslag finansierar fyra forskartjänster på halvtid under tre års tid. Därutöver kan Carl-Henric Grenholm och Elisabeth Gerle bedriva forskning inom ramen för sina tjänster som professor respektive adjungerad professor i etik. Bidrag till verksamheten ges även från Svenska kyrkans forskningsenhet. Genom dessa bidrag möjliggörs regelbundna seminarier med projektgruppen.

Verksamheten inom projektet påbörjas den 1 juli 2009. Den beräknas pågå under fyra års tid. Var och en av de sju delstudierna resulterar i en bok, som publiceras inom ramen för Svenska kyrkans forskningsenhets serie ”Forskning för kyrkan”. Manuskripten till de planerade sju böckerna beräknas kunna föreligga för publicering enligt följande tidsplan:

1. Eva-Lotta Grantén: Ursprung, ofullkomlighet och ansvar. Slutmanus föreligger hösten 2012.
2. Thomas Ekstrand: Korset och rättfärdiggörelsen. Slutmanus föreligger våren 2013.
3. Karin Johannesson: Helgelsens filosofi. Slutmanus föreligger våren 2013.
4. Carl-Henric Grenholm: Tro, moral och uddlös politik. Slutmanus föreligger hösten 2013.
5. Cecilia Nahnfeldt: Luthersk kallelsetanke och livspusslet. Slutmanus föreligger våren 2013.

6. Elisabeth Gerle: Erotik, andlighet och intimitetens omvandlig. Slutmanus föreligger hösten 2013.
7. Cecilia Wejryd: Vi behöver ingen lag! Sprickor i det svenska, enhetligt lutherska, 1800-talet. Slutmanus föreligger våren 2013.

Referenser

- Althaus-Reid, Marcella, 2004. *From Feminist Theology to Indecent Theology. Readings on Poverty, Sexual Identity and God*. London: SCM Press.
- Aulén, Gustaf, 1930. *Den kristna försoningstanken – huvudtyper och brytningar*. Stockholm: Diakonistyrelsens bokförlag.
- Aurelius, Carl Axel, 1995. *Hjärtpunkten. Evangeliets bruk som nyckel till Augsburgska bekännelsen*. Skellefteå: Artos.
- Bauman, Zygmunt, 1992. *Döden och odödligheten i det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Bekkengen, Lisbeth, 2002. *Man får välja. Om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*. Malmö: Liber ekonomi.
- Benhabib, Seyla, 2004. *Jämlikhet och mångfald*. Göteborg: Daidalos.
- Bennett, G – Hewlett, MJ – Peters, T – Russell, RJ (red), 2008. *The Evolution of Evil*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Braaten, Carl E, 2007. *Principles of Lutheran Theology*. Second edition. Minneapolis: Fortress Press.
- Brock, N Rita & Parker, Ann, 2001. *Proverbs of Ashes. Violence, Redemptive Suffering and the Search for what Saves Us*. Boston: Beacon Press.
- Burrus, Virginia, 2004. *The Sex Lives of Saints. En Erotics of Ancient Hagigraphy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bäckström, Anders mfl, 2004. *Religious Change in Northern Europe. The Case of Sweden*. Stockholm: Verbum.
- Davie, Grace, 2002. *Europe. The Exceptional Case*. London: Darton, Longmann & Todd.
- Domning, Daryl & Hellwig, Monika, 2005. *Original Selfishness. Original Sin and Evil in the Light of Evolution*. Aldershot: Ashgate.
- Elert, Werner, 1961. *Das Christliche Ethos. Grundlinien der lutherischen Ethik*. Hamburg.
- Gerle, Elisabeth (red), 2008. *Luther som utmaning – om frihet och ansvar*. Stockholm: Verbum.
- Giddens, Anthony, 1999. *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos.
- Grantén, Eva-Lotta, 2003. *Patterns of Care. Relating Altruism in Sociobiology and the Christian Tradition of Agape*. Lund: Lunds universitet.
- Grantén, Eva-Lotta, 2008. ”Med synd född eller helt perfekt? Luthersk människosyn i dialog med det senmoderna samhället” i Gerle, Elisabeth (red): *Livets dimensioner*. Stockholm: Verbum.
- Gregersen, Niels-Henrik mfl, 2005. *The Gift of Grace. The Future of Lutheran Theology*. Minneapolis: Fortress.
- Greive, Wolfgang, 2000. *Rechtfertigung in der Kontexten der Welt*. Genève: Lutherska Världsförbundet.
- Grenholm, Carl-Henric, 1992. *Protestant Work Ethics. A Study of work ethical theories in contemporary protestant theology*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Grenholm, Carl-Henric, 2001. ”Politisk moral i en luthersk kontext”, i Östnor, Lars (red): *Etisk pluralisme i Norden*. Kristiansand: HöyskoleForlaget.
- Grenholm, Carl-Henric, 2006. ”Luthersk etik efter moderniteten”, i Gunner, Göran (red): *På spaning*. Stockholm: Verbum.
- Grenholm, Cristina, 2005. *Moderskap och kärlek. Schabloner och tankeutrymme i feministteologisk livsåskådningensreflektion*. Nora: Nya Doxa.
- Görman, Ulf – Hermerén, Göran – Andrén, Carl Gustaf (red), 2007. *Att forma vår framtid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hammar, Inger, 1999. *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*. Stockholm: Carlssons.
- Hampson, Daphne, 2001. *Christian Contradictions. The Structure of Lutheran and Catholic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hefner, Philip, 1993. *The Human Factor*. Minneapolis: Fortress Press.
- Heim, S Mark, 2006. *Saved from Sacrifice. A Theology of the Cross*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Hewitt Suchocki, Majorie 2003. ”The Idea of God in Feminist Philosophy”, i Charels Taliaferro, Paul J Griffiths (ed): *Philosophy of Religion. An Anthology*.
- Hof, Hans, 1989. *Gudsuppfattningar och människosyner. En problemhistorisk översikt*. Del 1. Uppsala: Teologiska institutionen.
- Holte, Ragnar, 1984. *Luther och lutherbilden. En kritisk granskning*. Stockholm: Proprius förlag.

- Hägglund, Bengt, 1959. *De Homine. Människouppfattningen i äldre luthersk tradition*. Studia Theologica Lundensia 18. Lund: Gleerups.
- Jeffner, Anders, 1976. *Kriterien Christlicher Glaubenslehre. Eine prinzipielle Untersuchung heutiger protestantischer Dogmatik im deutschen Sprachbereich*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kailus, Jörg, 2004. *Gesetz und Evangelium in Luthers Grossen Galaterkommentar sowie bei Werner Elert und Paul Althaus*. Münster: Lit Verlag.
- Luther, Martin, 1525. *Om den trålbundna viljan*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses förlag (1964).
- Luther, Martin, 1888. *Von den guten Werken*. Första utgåvan 1520. Ingår i Werke. Kritische Gesamtausgabe (WA). 6. Band. Weimar: Hermann Böhlau.
- Luther, Martin, 1900. *Von weltlicher Oberkeit, wie weit man ihr gehorsam schuldig sei*. Första utgåvan 1523. Ingår i Werke. Kritische Gesamtausgabe (WA). 11. Band. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger.
- Luther, Martin, 1914 och 1911. *In epistolam S Pauli ad Galatas Commentarius*. Första utgåvan 1535. Ingår i Werke. Kritische Gesamtausgabe (WA). 40. Band, Erste und Zweite Abteilung. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger.
- Luther, Martin, 1989. *Against the Spiritual Estate of the Pope and the Bishops Falsely So Called. Luther's Works*. Volume 39.
- Lohse, Bernhard, 1999. *Martin Luther's Theology. Its Historical and Systematic Development*. Minneapolis: Augsburg Fortress Publishers.
- Lögstrup, Knud E, 1966. *Den etiske fordring*. 7 uppl. Köpenhamn: Gyldendal.
- Mannermaa, Tuomo, 1989. *Der im Glauben gegenwärtige Christus*. Hannover: Lutherisches Verlagshaus.
- MacIntyre, Alasdair, 1988. *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mattes, C Mark, 2004. *The Role of Justification in Contemporary Theology*. Grand Rapids: Eerdmans.
- McGrath, Alister, 2005. *Iustitia Dei. A History of the Christian Doctrine of Justification*. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milbank, John, 1996. *Theology, Language and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Nahnfeldt, Cecilia, 2006. *Kallelse och kön. Schabloner i läsning av Matteusevangeliets berättelser*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Niebuhr, Reinhold, 1941. *The Nature and Destiny of Man*. New York: Scribners.
- Nygren, Tomas, 2007. *Lag och evangelium som tal om Gud*. Skellefteå: Artos.
- Pannenberg, Wolfhart, 1988, 1991 och 1993. *Systematische Theologie*. Band I-III. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Peters, Ted, 2003. *Science, Theology and Ethics*. Aldershot: Ashgate.
- Peura, Simo, 1994. *Mehr als ein Mensch? Die Vergöttlichung als Thema der Theologie Martin Luthers von 1513 bis 1519*. Mainz: Philipp von Zaborn.
- Plaskow, Judith, 1980. *Sex, Sin and Grace. Women's Experience and the Theologies of Reinhold Niebuhr and Paul Tillich*. Washington: The University Press of America.
- Rusch, G William (ed), 2003. *Justification and the Future of the Ecumenical Movement. The Joint Declaration on the Doctrine of Justification*. Collegeville, Minn: Liturgical Press.
- Saarinen, Risto, 1989. *Gottes Wirken auf uns. Die transzendente Deutung des Gegenwart-Christi-Motivs in der Lutherforschung*. Wiesbaden: Frans Steiner.
- Stolt, Birgit, 2004. *Luther själv. Hjärtats och glädjens teolog*. Skellefteå: Artos.
- Stout, Jeffrey, 2005. *Democracy and Tradition*. Princeton: University Press of California.
- Sundby, Olof, 1959. *Luthersk äktenskapsuppfattning*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- Tanner, Kathryn, 1997. *Theories of Culture*. Minneapolis: Fortress.
- Thielicke, Helmut, 1951 och 1955. *Theologische Ethik*. Band I och II. Tübingen: JCB Mohr.
- Tillich, Paul, 1963. *Systematic Theology*. Vol I – III. Chicago: The University of Chicago Press.
- Trelstad, Marit (ed), 2006. *Cross Examinations. Readings on the Meaning of the Cross Today*. Minneapolis: Fortress.
- Tyrköö, Arja, 1999. *I skärningspunkten mellan arbetsliv och föräldraskap. En studie om livsformer i 1990-talets Sverige*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Ward, WR: *Early Evangelicalism*. Cambridge 2006.
- Wingren, Gustaf, 1958. *Skapelsen och lagen*. Lund: Gleerups förlag.
- Wingren, Gustaf, 1960a. *Evangeliet och kyrkan*. Lund: Gleerups förlag.
- Wingren, Gustaf, 1960b. *Luthers lära om kallelsen*. Lund: Gleerups.
- Wingren, Gustaf, 1979. *Öppenhet och egenart. Evangeliet i världen*. Lund: LiberLäromedel.
- Williams, Patricia, 2001. *Doing without Adam and Eve. Sociobiology and Original Sin*. Minneapolis: Fortress.
- Ziehe, Tomas, 1993. *Kulturanalyser: ungdom, utbildning, modernitet*. Essäer. Stockholm: B. Östlings bokförlag, Symposium.